

Джеймс Дікінсон
*доцент Вермонтського університету,
викладач антропології*

**Братні чи небратні народи?
Асиметрія в постмайданівській Україні**

Після анексії Криму Росією громадяни України на десятках веб-сайтах і у стрічці новин Твіттера активно поширювали картинку, на якій зображено «рукостискання» України і Росії. При цьому на «руці» Росії був насліх «пришитий» закривавлений «мізинець» України. Під картинкою містився підпис: «Брати?».

«Хоча я і навчався після проголошення незалежності України, освіту здобув типово російсько-радянську. Я виріс і виховувався на російських фільмах, російській музиці, російських книгах. Я тривалий час уважав Росію дружньою країною, спорідненою країною. Однак тепер — це все в минулому. Нині я, як і мої

близькі та мільйони російськомовних й етнічних росіян України, ніколи не назвуть вас братнім народом», — написав Д. Казанський [3].

К. Воннер [5] розмірковує про невідповідність між задекларованим росіянами бажанням допомогти російським співвітчизникам на чужій землі і мінливими реаліями лінгвістичної та релігійної ідентичності українців. Російське слово «соотечественник» (співвітчизник) утворене з морфем, що мають спільне походження в російській та українській мовах. К. Воннер вважає, що ця парадигма схожості — основа для «приховано-колоніальних» відносин між двома країнами, коли Росія виправдовує інтервенцію і спробу контролювати Україну «стурбованістю» стосовно етнічних росіян, які є для неї «братнім народом». Хоча терміном «братні народи» послуговуються машинально, він зв'язує нації певними стосунками і приховує внутрішню нерівноправність, що полягає в ієрархічній природі братерства цих націй.

У березні цього року в Інтернеті набула популярності картинка, яка вперше з'явилася на російському порталі «Пікабу». На картинці зображений дорослий ведмідь, позначений прапором Росії, і ведмежа, марковане прапором України, якого в руках тримає чоловік у комбінезоні з написом «армія», позначений прапором США. І підпис над малюнком: «Мені здається, він дарма взяв ведмежатку».

Російські мультфільми та меми про Україну підкреслюють братерство стосунків між двома народами і часто подають Україну через образ ведмежати, яке потрібно врятувати від союзу із чимось небезпечним (найчастіше від США, ЄС або радикального українського угруповання «Правий сектор») і повернути під контроль та захист «дорослої» Росії. Російські картинки, зображаючи відмову від «доброзичливого» опікування, змальовують українців як зграю безвідповідальних підлітків чи свиней, які, зрештою, усвідомлюють, що Захід не буде оплачувати їхні рахунки. Коли українців показано в людській подобі, вони здебільшого мають вигляд одягнутих у національний одяг агресивних чоловіків, які ображають російськомовних,

рідше — розпусних жінок, котрі розривають стабільні гетеросексуальні стосунки з Росією.

На противагу російській, українська графіка втілює метафору братерських відносин у вигляді невдалих сімейних стосунків. На одному з малюнків, що набув широкого поширення після появи російських груп у Криму, зображено «маленького зеленого чоловічка» в камуфляжі з кулеметом. На картинці написано: «Брати? Брат до брата так не ходить. Брат об брата ноги не витирає». Інші зображення демонструють спроби України припинити зіпсовані, деспотичні або застарілі сімейні стосунки з Росією. Два основні фрейми, характеризуючи ці метафоричні стосунки, з одного боку, зображають Росію у вигляді старшого брата, а з другого, — як деспотичного родича, який ображається на спроби України рухатися далі і будувати здорові відносини з усіма. При цьому обидва фрейми сфокусовані на нерівноправності розподілу сил у цих братерських стосунках.

Таку нерівноправність тривалий час ігнорували чимало українців, не вважаючи себе націоналістами, однак тепер на ній зумисне наголошують, перетворюючи на один із засобів як внутрішньої, так і зовнішньої ідентифікації. Найяскравіше це помітно в сучасному гуморі, адже саме він викриває нерівноправність таких відносин. Наприклад, під час висміювання російських інтернет-тролів, популярним був жарт «Методичка для співробітника підвалу в Ольгіно»¹. Це сприяє витісненню твердження про взаємозамінність слів «росіянин» і «українець», покликаною посилювати статус російської мови², і маркувати будь-яку проукраїнську поведінку як «підозрілу» чи «радикально націоналістичну». Для прикладу наведемо

¹ Згадка про «Підвал в Ольгіно» є посиланням на матеріал у ЗМІ про офісних працівників в околицях Санкт-Петербурга (Росія), яким платили за написання прокремлівських, часто провокативних коментарів у блогах і статтях.

² В есе використана термінологія, запропонована Р. Якобсоном [2, р. 317–318], Р. Лакофом (1975), Р. Брубейкером [1].

ще один жарт: «Якщо Путін розмовляє російською — він просто росіянин. Якщо український президент розмовляє українською, то він Петлюра недобитий». Серія подібних дотепів упрозорує ієрархічність та нерівноправ'я у відносинах обох народів: «Якщо уряд Путіна не погоджується з українським урядом, то він відстоює національні інтереси. Якщо український уряд не погоджується з урядом Путіна, то вони «абарзелі ваще»». Заключне словосполучення пародіює російську вимову, яка є ще одним важливим виявом сучасного українського гумору, щоб створити дистанцію між образом із жарту й оповідачем³. Словосполучення «абарзелі ваще» породило й інші дотепи, у яких повсякденні заняття і предмети побуту розглянуті як загроза соціальному порядку і стосункам двох націй.

До початку Майдану визнання прихованої ієрархічності стосунків та заперечення їх братерства асоціювалися лише з українськими націоналістами; решта людей мовчки погоджувалася з колоніальним домінуванням Росії над Україною. До подій Майдану, анексії Криму і війни на сході України така позиція була маргінальною та не набувала значного поширення в українському суспільстві. У постмайданівському суспільстві, у суспільстві після агресії Росії 2014 року подібне тлумачення відносин стало загальноприйнятим і перетворилося на «проукраїнське», охоплюючи все ширші верстви українців різного походження. Під час цього процесу відбулася трансформація поняття «націоналіст» у «проукраїнський» чи «патріотичний», а в патріотичному запалі розмаїття українського суспільства відійшло на другий план. Зауважимо, що ані створений росіянами образ українця як безвідповідального, ненадійного, що плазує перед Заходом, ані репрезентація українців через радикальні націоналістичні групи неправдивий.

Однак для багатьох українців утрата негласної ідентичності з росіянами та відчуття

«братерства» нині є шоком, що неабияк репрезентує вищенаведений уривок листа до російського народу донецького блогера Д. Казанського. У травні 2014 року відчуття зради, яке виникло в інтерв'юерів, постійно було присутнє в моїх розмовах з українцями. В одній з таких бесід, коли я сидів з моєю знайомою — Анною — у парку, неподалік від місця її роботи, вона розповіла про свою складну зиму, коли їй доводилося повсякчас розриватися між двома роботами і поїздками на Майдан. Як російськомовний 27-річний фахівець, вона завзято спростовувала думку про утиски прав російськомовних українців у пострадянській Україні. Примушування до вибору між цими двома ідентичностями, а не існування поміж ними, на її думку, прийшло саме від Росії: «Ми ніколи не поставали між таким вибором: Україна чи Росія. Ми завжди почувалися єдиними»⁴. Нерівність етнополітичної ієрархії, усвідомлення того, що ми, два народи, уже «не єдині» — відбулося, і стерти його буде дуже складно, як і уявлення про «підірвані» сімейні стосунки. Це може, урешті, повністю віддалити Україну від Росії значно швидше, аніж будь-яка автономія регіонів чи торговельні союзи.

1. Brubaker R., Feischmidt M., Fox J., Grancea L. Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town. – Princeton, N. J. : Princeton University Press, 2006.

2. Jakobson R. On Language / ed. L. Waugh, M. Monville-Burston. – Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1990.

3. Казанский Д. Письмо в Россию из Донецка // Украинская правда. – 2014. – 14 июля [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2014/07/14/7031881/?attempt=1>.

4. Lakoff R. Language and Women's Place // Language in Society 2. – 1973. – N 1. – P. 45–80.

5. Wanner C. «Fraternal» Nations and Challenges to Sovereignty in Ukraine: The Politics of Linguistic and Religious Ties // American Ethnologist 41. – 2014. – N 3. – P. 427–439.

³ Для відтворення українського мовлення подібний прийом використовують і російські ЗМІ.

⁴ Інтерв'ю, Київ, Україна, 30 травня, 2014.